

„Áldó hatalmak oltalmába rejtve”
Tanulmányok Visky Sándor Béla 65. születésnapjára

„Áldó hatalmak oltalmába rejtve”

Tanulmányok Visky Sándor Béla 65. születésnapjára

A kötetet szerkesztette

Ősz Sándor Előd

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó

Kolozsvár, 2026

Kolozsvári Protestáns
Teológiai Intézet

Megjelent a

Magyarországi Református
Egyház

és a
támogatásával.

A címlapon:
a galambodi református templom
(Debreczeni László rajza)

Borítóterv: Tipotéka

Fotó: Kiss Gábor

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

„Áldó hatalmak oltalmába rejtve” : tanulmányok Visky Sándor Béla

65. születésnapjára / a kötetet szerkesztette: Ósz Sándor Előd. -

Cluj-Napoca : Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet :

Egyetemi Műhely Kiadó, 2026

Index

ISBN 978-630-6815-02-9

ISBN 978-630-6636-34-1

I. Ósz, Sándor Előd (ed.)

Kiský Štěpán

Löwisohn Salamon: egy kevésbé ismert zsidó tudós portréja *

A magyarországi zsidó felvilágosodás (*haszkala*) kutatása az elmúlt évtizedekben jelentős eredményeket ért el, felrajzolva a modernizálódó hazai zsidóság 19. századi szellemi térképét. Ezen a térképen azonban mindeddig méltatlanul kevés figyelem irányult a korai lenyűgöző polihisztorra, Löwisohn Salamonra (1788–1821). Noha saját korában költőként, nyelvészként, történészként és földrajztudósként is kiemelkedőt alkotott – ráadásul a héber irodalom és bibliai esztétika megújításának egyik hazai úttörője volt –, a modern magyar nyelvű szakirodalomban mindmáig várat magára életművének átfogó, tudományos igényű szintézise. E tanulmány célja, hogy ennek a hiánynak a töredékét pótolva megrajzolja Löwisohn portréját, és bemutassa azt a páratlanul gazdag, ám tragikusan rövid pályaképet, amely a hagyományos zsidó értékrend és az európai tudományosság szintézisére tett kísérletet.

Kulturális kontextus: a haszkala (zsidó felvilágosodás) hajnala

Löwisohn működésének megértéséhez elengedhetetlen a korabeli eszmetörténeti hálózat felvázolása. A haszkala eszméi Magyarországra elsősorban nem közvetlenül Berlinből, hanem Prágán keresztül érkeztek. A cseh főváros a korszak judaisztikai tanulmányainak egyik legfontosabb központja volt, ahol a hagyományos intézmények – sőt, kezdetben még az olyan tekintélyes ortodox rabbik is,

* Szeretettel ajánlom Visky S. Béla kollégámnak, aki számára kiemelkedően fontos a zsidó sorsok iránti érzékenyítés.

mint Ezekiel Landau¹ – bizonyos fokig nyitottnak mutatkoztak a berlini felvilágosodás eszméire. Prága katalizátorszerepét mi sem bizonyítja jobban, mint azon magyarországi kötődésű személyiségek sora, akik ott szívták magukba a modernitás levegőjét: Löwisohn mellett itt tanult többek között a tudományos és pedagógiai író Neumann Mózes Sámuel és Schönfeld Baruch, az első hazai héber drámát jegyző Kunitzer Moshe, vagy éppen a pesti rabbiként ismertté vált Wahrmann Izrael és fia, Wahrmann Juda.² Ezt a szellemi gondolatáramlást erősítették a Cseh- és Morvaországból érkező, új eszméket hirdető zsidó tanítók és rabbi is, mint például Chorin Áron vagy Lów Lipót.

A prágai jesivák és az egyetem világa mellett a magyarországi *maszkilim* (a felvilágosodás követői) legfontosabb kapcsolódási pontját a *Ha-Me'asef* (*A Gyűjtő*) című folyóirat jelentette.³ Ez az első, hosszabb ideig fennálló héber nyelvű periodika – amelynek Löwisohn is állandó munkatársa volt – a tudományos és irodalmi eszmecsere fóruma lett, jóllehet a hazai előfizetők száma meglehetősen csekély maradt. Löwisohn alakja azonban jóval több egyik tehetséges folyóiratcikk-írónál. Élete és munkássága magának a zsidó felvilágosodásnak a legmélyebb, egzisztenciális feszültségeit sűríti magába. Olyan átmeneti korban alkotott, amikor a héber nyelvű világi irodalom megteremtése és az európai kultúrába való betagozódás még egymást erősítő céloknak tűntek. Ám ahogy Löwisohn később

¹ Ezekiel Landau (1713–1793) bár határozottan ellenezte a frankista szektát és a Baal Shem Tov által népszerűsített haszid mozgalmat, azokat ugyanis a hagyományos judaizmustól való eltérésnek tartotta, kezdetben vonzódott a haszkala eszméihez. Támogatta a maszkilimben népszerűsített történelmi, nyelvtani és tudományos könyveket, és csak akkor fordult a mozgalom ellen, amikor agresszív rabbiellenes tendenciák terjedtek el, és radikális oktatási programok jelentek meg. Ebben az összefüggésben a prágai oktatási intézményeknek sikerült közvetíteniük, terjeszteniük és bizonyos értelemben módosítaniuk a haszkala eszméit. Flatto, Sharon: Landau, Yehezkel ben Yehudah. In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. YIVO Institute for Jewish Research, New York. <https://encyclopedia.yivo.org/article/1182> (Megnyitva: 2026. február 27.)

² Bányai Viktória: Hebrew Literature in Hungary in the Epoch of Haskalah. In: *Studia Judaica*, VI. (1997), 171.

³ A kiadványnak, amelyet kezdetben Königsbergben, később pedig Berlinben és Boroszlóban szerkesztettek, Magyarországon is voltak rendszeres olvasói, akik közül néhányan levélben beszámolókat is küldtek a folyóirat számára. Az előfizetők száma soha nem haladta meg a 300-at, és csak néhányan voltak közülük magyarok. Rendszeres közreműködői között volt Rosenthal Salamon Mórból, Bürger Sámuel Csengerből, Dukesz Lób és Oppenheimer Beer Pozsonyból, valamint Löwisohn Salamon. Bányai Viktória: *i. m.* 171.

Bécsben felőrlődött, sorsa drámai módon vetítette előre a hagyomány és a beolvadás közötti egyensúlyozás tragikumát.

Egy *maszki* sorsa: életút a zsenialitás és az összeomlás határvidékén

Löwisohn Salamon (egyes forrásokban Solomon, Salomon, Shlomo Lewisohn, héberül: לעוויוזאהן שלמה) 1788-ban vagy 1789-ben látta meg a napvilágot a Fejér vármegyei Mór településen. Gyermek- és ifjúkora tankönyvbe illő példája annak, hogyan találkozott a mélyen gyökerező zsidó vallási tradíció a formálódó világi tudásszomjjal. Édesapja, aki szappanfőző manufaktúrájának bevételeiből tartotta el családját, maga is kiváló talmudista volt, így személyesen irányította fia oktatását tizenöt éves koráig.⁴ Az ifjú Löwisohn már kora gyermekkorában kivételes szellemi képességről tett tanúbizonyságot: tizenhárom éves korára a huszonnégy könyvből álló Héber Biblia (*Tanakh*) teljes szövegét behatóan ismerte, és ritka nyelvi érzékkel forgatta a héber forrásokat.⁵

A szülőváros azonban nemcsak a zsidó hagyomány alapjait adta meg számára, hanem az első lépést is a világi tudományok felé. Mivel Móron ekkoriban nem működött szervezett zsidó iskola, édesapja – meglepően nyitott, kiegészítő megoldásként – a helyi kapucinus szerzetesek iskolájába íratta be fiát,⁶ ahol német nyelvet és aritmetikát tanult. Ez a korai, interkulturális találkozás meghatározó élmény lehetett a fiatal *maszki* számára. Látókörét tovább szélesítette, hogy keresztyén barátja bevezette a latin nyelv rejtelmeibe, majd rokona, a tehetséges művelt Rosenthal Salamon gazdag könyvtárában mélyedhetett el a világi tudományokban.⁷

Tudományos pályafutásának következő, meghatározó állomása Prága volt, ahová 1809-ben unokatestvérével, Saphirral érkezett, hogy a helyi jesivában

⁴ Büchler Sándor: Egy magyar zsidó költő. In: Bacher Vilmos – Mezei Ferencz (szerk.): *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve*. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest 1895, 389.

⁵ S. a.: Löwisohn, Salomon. In: Wurzbach, Constantin von (szerk.): *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Vol. 15. Vienna 1866. 453.

⁶ Uo.

⁷ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon. I. A középkortól 1949-ig*. Kalligram, Pozsony 2012, 842.

folytassa tanulmányait. A cseh főváros szellemi klímája, ahogy arra a bevezetőben is utaltunk, ideális terepet biztosított a hagyomány és a modernitás közötti átmenethez. Löwisohn tudásszomja hamar túlnőtt a jesiva falain: az 1813–1814-es tanévben (más források szerint 1815-ig) a prágai egyetem hallgatójaként sémi és klasszikus nyelveket, valamint magasabb szintű matematikát hallgatott, miközben olasz és francia nyelvtudását is elmélyítette.⁸ Ekkorra már világossá vált, hogy érdeklődése a polihisztorokéval vetekszik.

Tanulmányai befejeztével a Habsburg Birodalom központjába, Bécsbe tette át székhelyét, ahol Anton Edler von Schmid híres nyomdájában kapott állást héber szövegek szerkesztőjeként és korrektoraként⁹ (bár munkába állásának pontos évét illetően a források 1814 és 1820 között szóródnak).¹⁰ Ez a pozíció egyfelől bekapcsolta őt a korabeli zsidó szellemi elit vérkeringésébe, másfelől viszont ráirányította a figyelmet a *maszkil* értelmiségiek kiszolgáltatott helyzetére. Ahogy arra Michael Silber történész is rámutatott, a korszakban éles, aszimmetrikus viszony feszült a szegény, de briliáns elméjű zsidó tudósok és a munkásságukat finanszírozó, asszimilálódó zsidó mágnások között. Löwisohn a saját bőrén tapasztalta meg ezt az egzisztenciális és társadalmi szakadékot.

A zseniális elme sorsát végül nemcsak az állandó anyagi bizonytalanság,¹¹ hanem egy tragikus végkimenetelű, manipulatív szerelmi történet pecsételte meg.¹² Büchler Sándor kutatásai szerint egyik barátja elhitette vele, hogy egy magas rangú bécsi zsidó mágnás lánya viszonzza a tudós iránta táplált romantikus érzelmeit. Amikor a társadalmi különbségeket áthidalni hivatott illúzió szertefoszlott, Löwisohn a reménytelen szerelem és az elutasítottság súlya alatt mély melankóliába zuhant. A depresszió napról napra hatalmasodott el rajta, mígnem teljes örületbe torkollott.¹³ Löwishon drámai szerelmi viszonya Silber Michael szerint tökéletesen illusztrálja a tanult *maszkilim* és az őket támogató mágnások

⁸ Wurzbach, Constantin von (szerk.): *i. m.* 453.

⁹ Raj Tamás: Löwisohn Salamon. In: Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon*. Vol. 7. Lanf–Marg. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982, 423.

¹⁰ Wurzbach, Constantin von (szerk.): *i. m.* 400.

¹¹ Raj Tamás: *i. m.* 423.

¹² Büchler Sándor: *i. m.* 402–403.

¹³ Wurzbach, Constantin von (szerk.): *i. m.* 453.

közötti egyenlőtlen kapcsolatot.¹⁴ Ebben a kétségbeejtő állapotban egyik családi barátja vitte őt haza Bécsből, remélve, hogy szerettei körében, a megszokott környezetben visszanyeri elméje épségét. A gondoskodás azonban hiábavalónak bizonyult: mintegy kilenc hónapnyi szenvedés után, tragikusan fiatalon elhunyt.

Löwisohn halálának pontos dátuma a mai napig bizonytalan. Míg a korabeli folyóiratok (pl. a *Sabbathblatt*) és a modern judaisztikai lexikonok (pl. a *YIVO Encyclopedia*)¹⁵ egybehangzóan 1821. április 25-re vagy 27-re teszik a halálát,¹⁶ addig Heinrich Graetz és az ő nyomán több 19–20. századi enciklopédia¹⁷ – köztük Constantin von Wurzbach osztrák lexikonja is,¹⁸ amelyre több későbbi munka támaszkodik – 1822-ben jelöli meg. Ez az adatkeveredés hűen tükrözi, hogy a felvilágosodás e fiatalon elhunyt zsenijének alakja halála után milyen gyorsan a feledés és az anekdoták homályába veszett, mielőtt a modern tudomány újra felfedezte volna.

A polihisztor arcélei

Löwisohn, a filológus és grammatikus

Bár Löwisohn nevét a legtöbben úttörő költészeti munkássága révén ismerik, szellemi habitusának alapját a héber nyelv mély, filológiai és grammatikai ismerete adta. Nyelvészeti felkészültségét és a bibliai szövegek finom szerkezeti árnyalatai iránti fogékonyságát leginkább az 1811-ben megjelent, שיחה בעולם הנשמות – *Sziha be-olam ha-nesamot* (Beszélgetés a lelkek világában) című művében tárta a nyilvánosság elé. A munka műfaja is sokatmondó: Löwisohn fiktív dialógust alkotott a múlt két nagy nyelvésze, a középkori Dávid Qimhi (rövidítve:

¹⁴ Ben David, Jozsef: A modern zsidó társadalom kezdetei Magyarországon a 19. század elején. In: Silber, Michael: *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest–Jeruzsálem 2008, 110.

¹⁵ Menda-Levy, Oded: Löwisohn, Salomon. In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. YIVO Institute for Jewish Research, New York. <https://encyclopedia.yivo.org/article/737> (Megnyitva: 2026. február 19.)

¹⁶ Bányai Viktória tanulmánya is az 1821-es elhalálozási dátumot fogadja el: Bányai Viktória: *i. m.* 171.

¹⁷ Kohut, Adolph: *Berühmte israelitische Männer und Frauen in der Kulturgeschichte der Menschheit*. Band II. Verlag von A. H. Payne, Leipzig–Reudnitz 1900, 119.

¹⁸ Wurzbach, Constantin von (szerk.): *i. m.* 453.

RaDaK/RaDaQ) és a haszkala korának jelentős grammatikusa, Joel Bril, született Judah ben Löwe (1760–1802) között.¹⁹ A párbeszéd során a bibliai költői szakaszokban előforduló arámi jövevényszavakat, a deverbatív főneveket és – ami a legfontosabb – a héber ige-törzsek ragozási formáit és jelentésárnyalatainak átfedéseit elemezték. A mű egyik legizgalmasabb filológiai vitája a pi'él és a hif'il ige-törzsek műveltető használatának jelentéstani átfedéseire összpontosít. Ahogy arra Steven Fassberg kiváló tanulmánya is rámutatott, ez a kérdés már a középkori grammatikusokat (Abraham Ibn Ezra, Moses Qimhi, David Qimhi) is foglalkoztatta, de a haszkala tudósai kísérelték meg először a két törzs közötti finom szemantikai különbségtételt.²⁰

Joel Bril עמודי הלשון című, 1794-ben jiddis nyelven publikált munkájában amellet érvelt, hogy

„(1) egyes igék esetében a pi'él és a hif'il abban különbözik, hogy míg a pi'él tranzitív, a hif'il kauzatív (három tényező jelenik meg a szemantikai mezőben); (2) más igéknél a pi'él tartósságot (durativitást), vagyis egy tárgy valamely állapotban való fenntartását jelöli, míg a hif'il azt a cselekvést fejezi ki, amely az adott állapothoz vezet; (3) ismét más igéknél pedig a két ige-törzs eltérő jelentéssel bír. Megjegyzésként hozzáfűzte, hogy bizonyos esetekben nem látható kimutatható jelentésbeli különbség.”²¹

Érvrendszerének első elemét Bril a בָּעַר igével szemlélteti, amelynek jelentése qal ige-törzsben intranszítív (בָּעַר = égni), pi'élben viszont faktitív, tehát második tényező megjelenését feltételezi (בָּעַר = meggyújtani a tüzet, felégetni valamit), hif'ilben viszont kauzatív, tehát harmadik tényező is megjelenik a szemantikai mezőben (הִבְעִיר = azt okozta, hogy valaki vagy valami más meggyújtsa a tüzet, vagy felégettett valamit). Az érvrendszer második elemét, amely kísértetiesen hasonlít Ernst Jenni 1968-as, a pi'él faktitív, azaz műveltető-eredményező jellegéről szóló modern elméletére,²² Bril a következő példákkal szem-

¹⁹ Büchler Sándor: *i. m.* 399.

²⁰ Fassberg, Steven: Two Maskilic Explanations of the Difference between the Causative Pi'el and the Hiph'il in Biblical Hebrew. In: Greenspahn, Frederick – Rendsburg, Gary (szerk.): *Le-ma'an Zion: Essays in Honor of Ziony Zevit*. Cascade Books, Eugene, Oregon 2017, 263–280.

²¹ Fassberg, Steven: *i. m.* 267.

²² Jenni, Ernst: *Das hebräische Piel. Syntaktisch-semasiologische Untersuchung einer Verbalform im Alten Testament*. EVZ, Zürich 1968; Fassberg, Steven: *i. m.* 280.

lélteti: a שָׁן igető mind pi'élben, mind pedig hifilben azt jelenti, hogy nyugalomba helyezni, azonban a pi'él jelentésárnyalata azt feltételezi, hogy valamit a nyugalom állapotában fenntartani (a cselekvés intenzitása; frequentativum), míg a hifilé a hely és az állapot kijelölésére utal, azaz elhelyezni a nyugalom helyén, vagy eljuttatni a nyugalom állapotába. Hasonlóképpen a קוּם ige pi'él alakjának (Bril így adja meg: קוּם) a jelentése: valamit stabil állapotban fenntartani, a hifilé (הִקוּם) pedig: egy dolgot függőleges helyzetbe hozni, felállítani, megalapítani. Az érvrendszer harmadik elemének példái a בָּשַׁל és a חִזַּק igék, amelyekről Bril a következőket írja: „például בָּשַׁל főzni (az ételt kellően elkészíteni) és הִבְרִישׁ megérni vagy érlelni (a gyümölcsöt kellően éretté tenni), הִחֲזִיק megerősíteni, valamint הִחֲזִיקֵה megragadni, megfogni, szilárdan tartani”.²³ Mindezek után Bril megjegyzi, hogy „találunk olyan eseteket is, ahol a pi'él és a hifil látszólag igen hasonló jelentésű, például קוּם felemelni, amelynek jelentése megegyezik a קוּם-éval, hasonlóan a הִקַּם-hez, valamint מוֹתֵת megölni, amely közel áll a הִמַּת jelentéséhez; mindazonáltal erről még nem tudok teljes bizonyossággal dönten”.²⁴

Löwisohn azonban – aki tisztelte ugyan Brilt, de nem volt kritika nélküli epigonja – a dialógusban Qimhi szájába adva a saját véleményét, másképp közelítette meg a kérdést. Elismerte, hogy a nyelvtudósoknak nem sikerült pontosan elhatárolni az egyes igtörzsek jelentését, hiszen a Szentírás szövegeiben is nagyfokú „keveredés és zavarosság” tapasztalható az igtörzsek használatát illetően. Vannak ugyanis igék, amelyek esetében „kizárólag a hifil teszi tranzitívra a qal törzset, más igéknél viszont csak a pi'él teszi (a qal törzset) tranzitívra, míg számos további igénél mindkettő (a pi'él és a hifil) tranzitívra teszi a qal törzset.”²⁵ Ugyanakkor azt is világosan látta, hogy néhány helyen, a cselekvés megerősítésére, vagy intenzitásának kifejezésére intranszitiv igék is előfordulnak pi'él és hifil törzsből. Löwisohn példái rendkívül szemléletesek:

„...»és fekete szőr nőtt (צָמַח) rajta« (Leviticus 13), amely intranszitiv qal, illetve »és hajad megnőtt (צָמַח)« (Ezekiel 16), amely intranszitiv pi'él. Ez a növekedés dús voltára és gyorsaságára utal; ezért használták itt a pi'él törzset. Ugyanígy: »vörösebbek voltak (אָדָם) a gyöngyöknél« (Sirmak 4) intranszitiv qal, míg

²³ Fassberg, Steven: *i. m.* 266.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 268.

»ha skarlátvörösek lesznek (יָדֵי מָוֶה)« (Ézsaiás 1) intranszitiv hifil – azzal a különbséggel, hogy itt a vörösség fokozottabb.²⁶

Löwisohn a pi'él és a hifil közötti különbséget a kauzativitás módjának a jelölésében kereste. Elvi alaptézisében arról ír, hogy „az a cselekvés, amely egy alanyból ered abból a célból, hogy egy másik tárgyon további cselekvést idézzen elő, kétféleképpen működhet”: egyik esetben a cselekvés hatása pontosan akkor ér véget, amikor a kiváltó ok megszűnik, míg a másik esetben a hatás a kiváltó ok megszűnése után is fennmarad. Löwisohn amellet érvelt, hogy hogy az első eset a pi'él sajátossága, a második pedig a hifilé. A pi'él ilyen jellegű jelentését a כָּבַח, לָמַד és הִלָּךְ igékkel szemléltette:

„...az az ember, aki a gyertya eloltását vagy a parázs kioltását okozza, amikor cselekvése véget ér, e tárgyak eloltásának cselekvése is véget ér; ezért nevezik őt הִמְכִּיחַ-nek és nem הִמְכָּח-nek. Hasonlóképpen a tanítvány, aki mesterétől tanul, csak addig tanulja mestere tanítását, amíg az tanítja őt; és amikor a mester cselekvése véget ér, a tanuló cselekvése is megszűnik. Ugyanez áll az הִלָּךְ igére is, amelynek jelentése azonos a לָמַד igéével.”²⁷

A hifil jelentésének szemléletes példái a נָפַל és אָכַל igék:

„Íme: ha egy ember lelök egy másik embert, aki egy ház tetején áll, úgy, hogy az a földre esik, akkor azt mondjuk, hogy a földre esés a lökés cselekvésének befejeződése után fejeződik be; ugyanígy az, aki kenyeret ad az éhezőknek, hogy egyék, táplálja (מֵאֲכִיל) az éhezőt, mert az éhező a kenyeret már az adás cselekvésének megszűnése után eszi meg.”²⁸

Löwisohn példái között olyan igéket is felsorol, amelyek esetében „[m]ás nyelvekben a beszélők két külön igét alkottak, hogy mindegyik egy-egy sajátos cselekvést jelöljön, a héber azonban mindkettőt egyetlen qal törzsbe foglalja, amelyet hol az egyik, hol a másik jelentésben használ”.²⁹ Példaként említi a קָם igét, amelynek jelentése olykor „a felállás kezdete ülő helyzet után (aufstehen), mint: »és az öregek felkeltek (קָמוּ) és megálltak« (Jób 29); máskor pedig a felállás

²⁶ Uo. 273.

²⁷ Uo. 274.

²⁸ Uo. 275.

²⁹ Uo. 276.

fennmaradása, az állás állapota (stehen, bestehen), mint: »de most királyságod nem fog fennmaradni (תִּקוּם)« (1Sám 13)³⁰. Másik példája a הִיָּה ige, „jelentése olykor a halál utáni életre kelés (aufleben), mint: »halottaid élni fognak (יִחְיֶיךָ)« (Ézs 26), máskor pedig az élet folytatása, amelyet az élő halála előtt él (leben), mint: »nem halok meg, hanem élek (אֶחְיֶה)« (Zsolt 118)³¹. Ugyanide tartozik Löwisohn szerint a יָדַע ige is, amely „jelentheti egy korábban nem ismert dolog megismerésének kezdetét (erfahren), mint: »Dávid megtudta (וַיֵּדַע), hogy Saul veszedelmet forral ellene« (1Sám 23); de jelentheti a már megszerzett tudás fennállását (wissen) is, mint: »tudják (יָדְעוּ), hogy éhezünk« (2Kir 7)³². Az itt felsorolt és további csoportokba is tartozó igék pi'él és hif'il igetörzsekben megnyilvánuló jelentésárnyalatait szemléltető és bibliai kontextusokba ágyazott példák rendkívül érzékletesek:

- Felállás (קוּם): a pi'él (אָקוּמָם – Ézs 44,26) a felemelés azonnali cselekvése (Aufstehen), ahogy Isten hirtelen cselekvéssel helyreállítja Jeruzsálem romjait; a hif'il (אֶקוּם – Ám 9,11) pedig az álló állapot tartós fenntartása (Stehen), ahogy Dávid ledőlt sátorát az Úr megtartja a felemelt állapotban.
- Életre keltés (חִיָּה): a pi'él (וַיִּחְיֶה – 1Sám 2,6) a feltámadás pillanatnyi cselekvése (Aufleben), amint azt Anna hálaénekeiben a halálból való isteni visszahozatal hirtelen csodájaként olvashatjuk; a hif'il (הִחְיֶה – 2Kir 8,1) a létrejött élet folytatódása (Leben), utalva a súnemi asszony Elizeus által feltámasztott fiának életben maradására.
- Megismertetés (יָדַע): a pi'él (וַיֵּדַעַת – Jób 38,12) az adatközlés pontszerű cselekvése (Erfahrung), amellyel Isten a teremtés hajnalán egyetlen pillanat alatt kijelöli a reggel helyét; a hif'il (הוֹדִיעֲנִי – Zsolt 39,5) a tartós tudás állapota (Wissen), ahogy a zsoltáros a saját végességének és mulandóságának folyamatos, mély megértéséért fohászkodik.
- Ölés (מוֹת): a hif'il (מָמִית) egy egészséges ember lassabb, időbe telő halálba küldése (pl. súlyos verés nyomán), míg a pi'él (מוֹתֶהוּ / מָמוֹתָהּ) a már haldokló ember vagy magzat megmaradt életszikrájának azonnali, végérvényes kioltása.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

- Nemzés/szülés (יילד): a hif'il (המוליד) a nemző apára utal, aki elindítja a hónapokig tartó, folyamatos állapotot; míg a pi'él (המליד) a bábát jelöli, aki a szülés lezárását azonnal befejezi.
- Állapotigék és egyebek: ez a finom időbeli megkülönböztetés érvényes a járulékos tulajdonságokat kifejező igékre (mint a חכם – bölcs, גדל – nagy), valamint az öröklés/birtokbavétel (נחל) folyamatára is.

Bril elméletével szemben tehát Löwisohn amellettt érvelt, hogy a pi'él a befejezettséget jelöli, és így a cselekvés hatása pontosan akkor ér véget, amikor a kiváltó ok megszűnik, míg a hif'il igitörzs a tartósságot fejezi ki, és folyamatos és tartós állapotot feltételez: a hatás a kiváltó ok megszűnése után is fennmarad.³³ A két maszkilim tehát egymással homlokegyenest ellentétes következtetésre jutott, miközben mindkettő ugyanazt a kérdést érezte meg. A munkáik közötti alapvető módszertani különbség abban is megmutatkozott, hogy míg Brill bibliai szövegpéldák nélkül, mintegy elméleti síkon fejtette ki nézeteit, addig Löwisohn bibliai igék és versek elemzésével támasztotta alá állításait.

Ez a finom, de határozott grammatikai vita nemcsak Löwisohn filológiai kiválóságát mutatja, hanem azt a modern tudományos igényességet is, amellyel a bibliai héber nyelv szerkezetét vizsgálta.

Löwisohn, a költő és esztéta: a Szentírás szépségének felfedezése

Bányai Viktória kutatásai rávilágítanak arra a tényre, hogy bár a haszkala mozgalma jelentős kezdeti lendületet és mintákat adott a magyarországi héber költészetnek – olyan alkotókat indítva el, mint Schönfeld Baruch, Chorin Áron, Kunitzer Moshe vagy Stern Miksa Emánuel –, irodalmi értelemben mégis Löwisohn volt a korszak egyetlen igazi zsidó költője. A hazai héber nyelvű szerzők közül egyedül az ő műveinek sikerült jelentős művészi elismerést kivívniuk a héber irodalomtörténetben³⁴ Költőként hármas elvrendszert követett, amely az

³³ Uo. 277–278.

³⁴ Bányai Viktória: *i. m.* 174.

érzelemre, a fantáziára és a művészi ízlésre épült. Saját ars poeticája szerint a verselés számára sosem pusztá játék, hanem sokkal inkább „szent küldetés” volt.³⁵

Ezt a mély elhivatottságot és poétikai zsenialitást Büchler Sándor a következőképpen méltatta:

„Az első magyar zsidó volt Löwisohn Salamon, kinek költeményeiben a művészi forma a képzelettől kiszínezett tartalommal összeölelkezett, a héber nyelvet ragyogásig fényesítette, gyönyört lelve a régi zsidó költőkben, szerezményeikkel a német közönséget is gyönyörködtetett, a zsidók múltjáról letörölve az idők porát, ifjonti erejét felekezete irodalmának áldozta.”³⁶

Raj Tamás rabbi Löwisohn költői pályafutását összegezve kiemeli, hogy első költeményét, egy elégiát barátja, B. Jeiteles halálára írta, ám irodalmi fő műve vitathatatlanul az 1816-ban megjelent מליצת ישורון – *Melicat Jesurun* (Jesurun ékes-szólása) volt.³⁷ Ez a munka nemcsak eredeti verseit tartalmazza, hanem a Biblia első héber nyelvű esztétikai és stilisztikai elemzését is adja. Löwisohn ezen munkáját az angol Robert Lowth (1710–1787) *De sacra poesi Hebraeorum* című, úttörő értekezése ihlette, amely megvetette a héber bibliai poétika irodalmi elemzésének alapjait.³⁸ Löwisohn műve részletesen tárgyalja a különböző költői eszközöket, köztük az allegóriát, az ironiát, a metaforát és a hiperbolát, amelyeket bibliai és a biblián kívüli irodalomból vett példákkal szemléltet.³⁹

A *Melicat Jesurun* kiemelkedő mérföldkő a héber irodalom megújításában. Löwisohn nem pusztán átültette Johann Gottfried von Herder bibliai koncepcióját a héber irodalomba, hanem el is mélyítette azt. Műve a Bibliát esztétikai szempontból vizsgálja, ami a vallás szekularizációjának és a Szentírás irodalmi alkotásként való elismerésének fontos állomása. A kötet előszava (*Óda a szépséghez*) a héber költészet egyik valódi ékköve, amely a 19. század első felének

³⁵ Raj Tamás: *i. m.* 423.

³⁶ Büchler Sándor: *i. m.* 387–388.

³⁷ Raj Tamás: *i. m.* 423.

³⁸ Nissan, Ephraim: Hiwwi (Həyyawi) of Balkh. In: Nissan, Ephraim – Petrowsky-Shtern, Yonathan: *Beschmiring the Denominational Enemy – Within and Outside. Counter-history or Its Parody*. Springer International Publishing, Cham 2024, 91–92.

³⁹ Silberschlag, Eisig: Loewisohn, Solomon. In: Skolnik, Fred et al. (szerk.): *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 13. Thomson Gale/Macmillan – Keter Publishing House, Farmington Hills, Michigan – Ierusalim 2006, 171.

legértékesebb magyar zsidó irodalmi hozzájárulása, és nem hiányozhat egyetlen héber versantológiából sem.⁴⁰

Néhány gondolat erejéig érdemes megismerkedni ennek az ódának a szövegével, ugyanis kiválóan szemlélteti, hogyan gondolkodott Löwisohn a világról, a szépségről és a költészetről, illetve megmutatja, hogyan értelmezte újra a Szentírás bizonyos motívumait a költészet és az esztétika kontextusában. A vers nyitányában újraértelmezi a Péld 8 preegzisztens bölcsességét, és a szépséggel azonosítja azt:

„Midőn az Isten megparancsolá
A semmiségnek: légy föld!
S a zűrzavarnak intett: légy világ –
Szólt a szépségnek, mely örök időktől
Lebegve játszott trónusa előtt:
»Hullasd játékid gyönyörét a földre!«”⁴¹

A szépség engedelmeskedik Isten parancsának, létrejön a színpompás, gyönyörű természet és élővilág – ezt követően pedig a költő figyelme az emberre irányul:

„És néked, Isten választotta,
Néked, óh ember,
Felsőség adatott, –
Szébb légy a földnek
Milliónyi teremtményinél,
Fenséges királyként járj a földön,
Sudár alakkal, fehér, sima bőrrel.
Magas homlokod büszkeség övezzé
És báj és kellem üljön arcodon:
Ajkad rózsáiból fakadjon

⁴⁰ Kőbányai János: Avigdor Hameiri Ady-évei. In: Hameiri Avigdor: *A daloló máglya. Ady és a Biblia, versek, cikkek 1916-ig*. Múlt és Jövő, Budapest 2006, 363.

⁴¹ Lewisohn Salamon: A költészet szól. In: Patai József: *Héber költők. Negyedik kötet. Az újkori felvilágosodás költői (XVIII–XIX. század)*. Múlt és Jövő, Budapest 1921, 22.

A beszéd gyönyöre,
A szerelem tüze,
S az irgalom sugára
Ragyogjon szemeidből.
Ha szived mélyén kél vidámság.
Szád nyílására mosolyt küldjön,
S ha telkedből
Az öröm hullámai kiáradnak,
Szempilláid közül
Gyöngycseppek peregjenek.
De tested minden ékességinél
Sugárzóbb lelked ragyogása,
Testednél tündöklőbb dús szellemed.”⁴²

Az embernek ilyen fennkölt, költői képekkel történő bemutatása után a megszemélyesített költészet önmagáról beszél, mégpedig úgy, mint akinek nem kevesebb adatott, mint az örökkévalóság hatalma:

„Engem pedig,
Szépség leányát,
Hivott a magasság Ura,
S fülembe zengette szavát
Seregek Istene:
»Minden gyönyört e földnek adtam.
Mint angyal jár ott lent az ember,
Szállj le te is a földre hozzá,
Légy ember fiának játszótársa,
Uralkodj szelleme felett;
Uralkodóvá tettem őt
A földnek minden teremtményén
S órajta te uralkodol.«
Azóta én uralkodom
A halandókon. Hatalmamnak

⁴² Lewisohn Salamon: *A költészet szól*, 24.

Határa nincs a nap alatt –
Én keltem zsongó vágyaknak raját
Az emberek szívében,
S lelküknek háborgását
Lecsendesítem.
Siettetem a férfi lépteit,
Hogy elérje a hősi tettet
És késleltetem a gondolatát,
Ha gonosz tervek forralják szívét.
Ki állhat ellent bűvös szavaimnak?
Beszédem méze kit ne édesgetne? –
Mint zugó vizek árja,
Mely bérces hegyek mélyiből
Sodorva rohan zúgó hullámokkal –
S ki állana hatalmas árjuk ellen?
Ki állna vesztég habjaik között?”⁴³

Miután költészete plasztikus képekkel ecseteli, hogy jelen van a Föld minden szegletén, és hogy minden embert verselésre késztet, önnön hatalmának örökkévalóságát is megéneкли:

„És amily nagy a hatalmam a földön,
Oly nagy kedveltjeimnek dicsősége.
Mert örök nevet adok híveimnek.
A föld hatalmasai
Midőn kimúlnak,
Velük pusztul emlékük is.
De szeretteim szavai
Örökké élnek,
Mig állni fognak földünk oszlopi.
Mint örök szigetek,
Miket az Isten ültetett
Háborgó hullámok közé,

⁴³ Uo.

Népek hajóit habok összezúzzák,
Hatalmas evezősök elsúlyednek,
De rendületlen, mozdulatlan
Állnak az örök szigetek.”⁴⁴

Emellett a világirodalom felé is nyitott: ő volt az első, aki Shakespeare-művet (a *IV. Henriket*) fordított héberre,⁴⁵ értően ültetett át zsidó liturgikus költeményeket németre, valamint értékes bevezetőket írt a Misnához (1815) és a Judah Leib Ben Zeev-féle héber imakönyvhöz (1816). Ez utóbbiban az imádság értékéről szól.⁴⁶

Bármennyire is zseniális volt azonban ez az irodalmi reform, Löwisohn munkássága rávilágít a haszkala egyik legmélyebb paradoxonára is. Ahogy arra a kutatás rámutat, néhány évtizeddel később a mozgalom két fő célkitűzése – az európai kultúrákba való betagozódás és a héber nyelv megújítása – elkerülhetetlenül kioltotta egymást. A német kultúrába betagozódó, egyre inkább német ajkúvá váló zsidóság fokozatosan elfelejtette a héber nyelvet, míg a hagyományőrző ortodoxia, amely megőrizte a hébert, mereven elzárkózott a modern, világi irodalomtól.⁴⁷

Löwisohn, a történész és a bibliai földrajz úttörője

Löwisohn sokrétű tudományos érdeklődése nem állt meg a nyelvnél és a költészetnél; a zsidó múlt és a bibliai terek tudományos feltérképezése is foglalkoztatta. Történetírói munkásságát elsősorban az 1820-ban kiadott *Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden* (Előadások a zsidók újabb kori történetéről) című kötete fémjelzi. Bár Leopold Zunz, a modern tudományos zsidó történetírás (*Wissenschaft des Judentums*) megalapítója később maró gúnnyal kritizálta a művet – mondván, hogy az inkább anekdoták gyűjteménye az iszlám és szefárd korszakokból, amely túlzottan támaszkodik nehezen ellenőrizhető latin és keresztény krónikákra –, a kötet mégis hű lenyomata a haszkala történelemszemléletének.

⁴⁴ Uo. 28.

⁴⁵ Raj Tamás: *i. m.* 423.

⁴⁶ Silberschlag, Eisig: *i. m.* 171.

⁴⁷ Peremiczky Szilvia: *Jeruzsálem a zsidó irodalomban*. Gondolat, Budapest 2012, 178.

Löwisohn látásmódjában különbözött a szefárd és az askenázi zsidóság értékelése. Ismar Schorsch rámutat, hogy Löwisohn valósággal dicsőítette a szefárdok kulturális teljesítményét (az amszterdami zsinagógát például a Második Szentély kora óta épült legszebb zsidó szentélynek nevezte), miközben a lengyel (askenázi) zsidóságot a babonák és a világi tudományokat elutasító sötétség korszakaként bélyegezte meg.⁴⁸ Ebben a narratívában a berlini felvilágosodás atyja, Moses Mendelssohn mint „csodaember” (*Wundermann*) jelenik meg, aki lenyűgöző forradalmat hozott a zsidóság szellemi életébe, megmentve azt a merev hagyományörzés okozta hanyatlástól.

A történelmi múlt mellett Löwisohn foglalkozott a bibliai térségek tudományos feltérképezésével is, így az ókori földrajzi írók nyomdokaiba lépett. Nyelvészeti és filológiai kutatásai után 1819-ben adta ki első tudományos igényű, héber nyelvű bibliai földrajzkiadványát *Mehkere Erec* (A Föld kutatása) címmel. Raj Tamás és Komoróczy Géza is kiemeli, hogy ezt a művet egyfajta költői prózában írta,⁴⁹ és a héber források mellett felhasználta a görög és latin irodalmi forrásokat is:⁵⁰ Josephus Flavius, Kaiszareiai Eusebiosz, Plinius vagy Sztrabón műveit.⁵¹ 1821-ben *Biblische Geographie* címmel német nyelven is megjelentette ezt a bibliai helyszíneket rendszerező munkáját.⁵² Löwisohn ezen művei is azt a célt szolgálták, amely egész életét áthatotta: a szent szövegek és helyszínek modern, tudományos vizsgálatát, megnyitva a Bibliát a világi kutatások előtt.

Ezt megelőzően, 1818-ban Bécsben adta ki az *Erec Qedumim* (Az ókor földje) című munkáját, amelyben ábécérendben határozta meg a Bibliában szereplő földrajzi neveket. Bár Büchler Sándor a 19. század végén már úgy vélte, hogy a kötet állításai elavultak, így a mű lexikonként használhatatlan,⁵³ úttörő jellegét nem lehet elvitatni.

⁴⁸ Schorsch, Ismar: The Myth of Sephardic Supremacy in Nineteenth-Century Germany. In: Halevi-Wise, Yael (szerk.): *Sephardism. Spanish Jewish History and the Modern Literary Imagination*. Stanford University Press, Stanford, California 2012, 54.

⁴⁹ Raj Tamás: *i. m.* 423.

⁵⁰ Komoróczy Géza: *i. m.* 842.

⁵¹ Silberschlag, Eisig: *i. m.* 171.

⁵² Uo. 171.

⁵³ Büchler Sándor: *i. m.* 401.

Összegzés: két világ határán – Löwisohn Salamon szellemi öröksége

Löwisohn Salamon tragikusan rövid, alig több mint három évtizedes élete a 19. század eleji magyarországi és közép-európai zsidóság egyik legizgalmasabb s egyben legfájdalmasabb életpályája. Ebben a rövid áttekintésben olyan polihisztor portréját kíséreltük meg felvázolni, aki egyszerre volt a bibliai héber nyelv mélyrétegeit kutató filológus, a Szentírás esztétikai szépségét felfedező és Herder eszméit befogadó költő, valamint a zsidó történelmet és földrajzot modern, tudományos igénnyel újraértelmező tudós. Munkássága révén nemcsak a zsidó felvilágosodás, a haszkala hazai kibontakozásának volt kulcsszereplője, hanem a modern judaisztika és a héber irodalom megújulásának is fontos hivatkozási pontjává vált.

Löwisohn alakja azonban jóval túlmutat a pusztán akadémiai vagy irodalomtörténeti teljesítményen; sorsa jelképes erejű. A hagyományos zsidó értékrend és az európai (német) kultúra közötti szintézisteremtési kísérlete magában hordozta a beolvadás és a modernizáció minden reménységét, de egyúttal annak pusztító feszültségeit is. Miközben intellektusa révén a bécsi elit köreiben mozgott és a modern tudományosság nyelvén szólalt meg, egzisztenciálisan és érzelmileg kiszolgáltatott maradt abban a társadalmi térben, amely végül felőrölte az elméjét. Drámája a tágabb közép-európai valóság korai kifejeződése: a hagyományok és a modern életeszemély összeegyeztethetetlenségéből fakadó identitásválság, amely a 19. és 20. század során oly sok zsidó gondolkodó sorsát megpecsételte.

A kötet szerzői

- Bacsó István lelkipásztor (Székelytamásfalvi Református Egyházközség). E-mail cím: realbacso@yahoo.com
- Balázs Gergő lelkipásztor (Bogártelki Református Egyházközség). E-mail cím: gergobalazs8@yahoo.com
- Balogh Csaba egyetemi tanár (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: csbalogh@proteo.hu
- Benkő Tímea egyetemi adjunktus (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: benkotim@yahoo.com
- Bogárdi Szabó István ny. püspök, egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar). E-mail cím: szajuz@gmail.com
- Borsi Attila János református lelkipásztor, tudományos főmunkatárs (Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar). E-mail cím: borsi.attila@kre.hu
- Buzogány Dezső egyetemi tanár (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: dezsobuzogany@gmail.com
- Czire Szabolcs egyetemi docens (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: cziresza@proteo.hu
- Csanádi Viktor Holló lelkipásztor, hiedelemkutató (Népi Hiedelmek Múzeuma). E-mail cím: csanadi.viktor@gmail.com
- Csepregi András evangélikus lelkipásztor, egyetemi docens (Wesley János Lelkészképző Főiskola). E-mail cím: csepregi.andras@fasori.hu
- Debreczeni István lelkipásztor (Egeresi Református Egyházközség). E-mail cím: istvan_debreczeni@yahoo.com
- Éles Éva egyetemi adjunktus (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: eleseva@proteo.hu
- Fazakas Sándor egyetemi tanár (Debreceni Református Hittudományi Egyetem). E-mail cím: fazakass@drhe.hu
- Füsti Molnár Szilveszter egyetemi tanár (Sárospataki Református Hittudományi Egyetem). E-mail cím: fusti@tirek.hu
- Gaál Botond ny. egyetemi tanár (Debreceni Református Hittudományi Egyetem), Széchenyi-díjas teológus, a MTA doktora. E-mail cím: bgaal@drk.hu

Geréb Zsolt ny. egyetemi tanár (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: zsgereb@proteo.hu

Homoki Gyula egyetemi adjunktus (Sárospataki Református Hittudományi Egyetem). E-mail cím: homoki.gyula@srhe.hu

Horváth Levente egyetemi adjunktus (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: lhorvath@proteo.cj.edu.ro

Juhász Tamás ny. egyetemi tanár (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: juhasztamas.erdely@gmail.com

Kállay Dezső egyetemi adjunktus (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: kallay@proteo.hu

Kató Szabolcs-Ferencz egyetemi docens (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: katoszabolcs@yahoo.com

Kiss Jenő egyetemi tanár (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: kissjeno@proteo.hu

Kolumbán Vilmos József püspök, egyetemi tanár (Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: vkolumban@proteo.hu

Koppándi Botond Péter egyetemi docens (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: koppandi@proteo.hu

Kovács Ábrahám egyetemi tanár (Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar). E-mail cím: kovacs.abraham@drhe.hu

Kovács Krisztián egyetemi docens (Debreceni Református Hittudományi Egyetem). E-mail cím: tubalkain77@gmail.com

Kovács Sándor egyetemi tanár, rektor (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: sandorkovacs@unitarius.org

Kurta József könyvtáros (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: toboz@proteo.hu

Lészai Lehel egyetemi docens (BBTE Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar). E-mail cím: lehel.leszai@ubbcluj.ro

Nagy Károly Zsolt főiskolai tanár (Sárospataki Református Hittudományi Egyetem). E-mail cím: nagy.karoly.zsolt@srta.hu

Németh Tamás egyetemi tanár (Pápai Református Teológiai Akadémia). E-mail cím: ntamas.prta@gmail.com

Ősz Sándor Előd egyetemi adjunktus, levéltáros (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár). E-mail cím: oszsandor-elod@gmail.com

Papp György egyetemi docens (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: pgyvdm@yahoo.co.uk

Pethő Sándor egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar). E-mail cím: petho.sandor@gmail.com

Rácsok Gabriella egyetemi docens (Sárospataki Református Hittudományi Egyetem). E-mail cím: gracsock@titek.hu

Rezi Elek ny. egyetemi tanár (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: rezielek@proteo.cj.edu.ro

Simon János lelkipásztor (Kolozsvár-Bulgáriatelepi Református Egyházközség). E-mail cím: simonjani@gmail.com

Somfalvi Edit egyetemi adjunktus (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: edit.somfalvi@gmail.com

Székely József lelkipásztor (Kolozsvár-Alsóvárosi Református Egyházközség). E-mail cím: szekelyjozsef@proteo.hu

Tasnádi István egyetemi tanársegéd, levéltáros (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár). E-mail cím: tasnadiistvan1@gmail.com

Tódor Csaba egyetemi adjunktus (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet). E-mail cím: todorcsaba@proteo.hu

Ungvári Zrínyi Imre ny. egyetemi előadótanár (BBTE Történelem és Filozófia Kar). E-mail cím: iungvari@gmail.com

Zamfir Korinna egyetemi tanár (BBTE Római Katolikus Teológia Kar). E-mail cím: kori_zamfir@yahoo.com

Tartalom

Előszó (Kovács Sándor).....	7
Tabula gratulatoria	9
Bacsó István: Teodicea másképp.....	11
Balázs Gergő: A zsinagóga és a páli misszió	21
Balogh Csaba: A méd Dárius?.....	36
Benkő Tímea: Áldó hatalmak oltalmában – Dietrich Bonhoeffer karácsonyi-újévi éneke?.....	54
Bogárdi Szabó István: Tézisek a lelkészképzésről.....	66
Borsi Attila János: Van a reménységnek politikuma?.....	76
Buzogány Dezső: Egyházi törvények Felső-Magyarországon 1667-ből.....	88
Czire Szabolcs: Tamás evangéliuma 30.....	97
Csanádi Viktor Holló: Túlvilági keresztelő. Rítus a hit és a hiedelem határán ...	112
Csepregi András: Krisztus közösségének láthatósága és láthatatlansága Dietrich Bonhoeffer <i>Követés</i> című könyvében.....	124
Debreczeni István: A szenvedés és a jó élet dialektikája Miroslav Volf teológiájában	138
Éles Éva: Párnát a pusztulásnak	156
Fazakas Sándor: Az identitáspolitika csapdájában.....	171
Füsti-Molnár Szilveszter: Credo ut intelligam, et vive – a <i>homoousios</i> mint az egyház performatív igazsága.....	184
Gaál Botond: Az új típusú „tiszteletes és tudós” lelkipásztor.....	197
Geréb Zsolt: A vallástörténeti iskola hatása az erdélyi református teológiai irodalomra	207
Homoki Gyula: „Potest ecclesia donare delictum, sed non faciam...”	218
Horváth Levente – Horváth Mária: Relációs-etikai „játék és alap”	235
Juhász Tamás: Filioque	248
Kállay Dezső: A megigazulás és megbékélés viszonya a páli teológiában.....	259
Kató Szabolcs Ferencz: Emlékezni a jövőre.....	274
Kiss Jenő: Az Isten Igéjéről való beszéd pontossága – kritikai vizsgálat.....	290

Kolumbán Vilmos József: A Marosi Református Egyházmegye lelkészeinek és tanítóinak fizetése 1782-ben	306
Koppándi Botond Péter: A „vízzel való szent megmosódástól” az „egy, örök, igaz Isten” nevéig.....	324
Kovács Ábrahám: Megújulás. Eltérő ekkleziológiák, krisztológiák és dogmák, de közös célok.....	345
Kovács Krisztián: „Hogyne dicsérném az Istent zengedező énekkel...”	361
Kovács Sándor: Jókai Mór vallásos világa	373
Kurta József Tibor: „Nagy Borostás Vakmerő Cél” – stratégia a férfiak megszólítására	384
Lészai Lehel: Jézus megkeresztelése a Mt 3,13–17-ben	397
Nagy Károly Zsolt: „Sarkány ellen sarkányfű...”	408
Németh Tamás: Jöjjön el a te országod	422
Ósz Sándor Előd: Galambod református lelkészei	436
Papp György: Löwisohn Salamon: egy kevésbé ismert zsidó tudós portréja	448
Pethő Sándor: Húsz gondolat Nietzsche <i>Zarathusztrájáról</i>	465
Rácsok Gabriella: A fogyatékoság mint próbakő: a magyarázattól a hűségig	481
Rezi Elek: A vallásfilozófia az unitárius lelkészképzésben	494
Simon János: A lelkigondozói titoktartás felelőssége: az abszolút és relatív titoktartás dilemmája	506
Somfalvi Edit: A Heidelbergi Káté mint a Magyar Református Egyház legkisebb közös többszöröse	523
Székely József: A hitvallásos mérlegelés szerepe a prédikáció megszületésében.....	533
Tasnádi István: Szigeti Gyula István püspök élete és munkássága.....	545
Tódor Csaba: Az adottság fogalma Jézus gyógyításában	559
Ungvári Zrínyi Imre: A megbocsátás értelméhez vezető út	573
Zamfir Korinna: Törésvonalak a keresztény világban Ukrajna orosz inváziója kapcsán.....	585
Visky Sándor Béla publikációi	607
A kötet szerzői	617

Készült az Erdélyi Református Egyházkerület
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának
nyomdájában

Felelős vezető: Dávid Zoltán

Korrektúra: Szabó Beáta

Számtógépes tördelés: Czirmay Ágnes

Nyomdai ívek száma: 39